

1

‘Gewoonweg geniaal!’

‘Yippe!’ Winnetoo, het hogelijk door mij bewonderde, dappere Indianenopperhoofd in de populaire wildwestboeken van Karl May, zou zich door mijn kreet vereerd hebben gevoeld. Die uitroep ontsnapte mij op de dag dat ik, toen ik lopend van school op weg was naar huis, een glimp opving van hetgeen waarnaar ik zocht. Het was op de hoek van de Aréna-ût, de brede avenue voorlangs het Stadspark van Boedapest, tegenover een smallere winkelstraat – met veel posters. Daar stond hij, aan de overkant van de straat, een grote ronde peperbus voor het aanplakken van reclameposters. Ik was blij dat ik deze weg had genomen, want normaal volgde ik de Fasor, een rustige laan, geflankeerd door dubbele rijen kastanjebomen – maar zonder posters. Terwijl ik rennend overstak om beter te kunnen zien, merkte ik helaas niet op dat een van de keien in het plaveisel ontbrak. Mijn voet bleef in het gat steken en ik viel, waarbij ik mijn knie lelijk kneusde en schaafde, zodat het bloed omlaag droop, mijn sokken in. Het kon me niets schelen; mijn ontdekking was het waard.

De reden voor mijn opgetogenheid waren twee posters in het midden van de peperbus, onder elkaar. De bovenste was breed en horizontaal, het gebruikelijke formaat voor concerten in Boedapest: het plakkaat kondigde aan dat het Symfonieorkest van Boedapest de volgende dag zou optreden onder de directie van Miklos Lukács. De solist, zo schreeuwde de poster in aangenaam grote, rode letters van de daken, was Ervin Laszlo: ik dus. De afgelopen week had ik jacht gemaakt op deze posters in de straten van Boedapest, al vanaf de eerste dag dat ze waren aangeplakt, maar tot nu toe had ik er niet één gevonden die zo dicht bij huis was – en dus ook dicht bij mijn school, zodat mijn ouders en klasgenoten hem ook zouden zien.

‘Mijn’ poster was direct boven een andere aangebracht, en ook daarnaar had ik naarstig gezocht omdat ik hem zo graag zag, al wist ik niet goed waarom. Dit aanplakbiljet maakte reclame voor een stuk in de schouwburg in het stadscentrum: een blijspel met de titel *A Meztelen Lány* (‘Het naakte meisje’). Ik wist niets van het stuk, maar om de een of andere reden was het leuk dat aanplakbiljet te zien en de titel hardop te zeggen. De schouwburgposter, in het gebruikelijke kleinere formaat, was direct onder de ‘mijne’ geplakt. Dit leek me een uitstekende rangschikking.

Het was maart 1941 en ik was negen jaar oud. Anders dan wat mijn blijdschap over de rangschikking van de posters zou kunnen suggereren, was ik een ‘pianowonderkind’ – geen vroegrijpe seksslaaf. Voor meisjes had ik geen belangstelling; in feite vond ik ze alleen maar hinderlijk, maar nu de titel *Het naakte meisje* vlak onder mijn naam stond, werd ik er toch door geïntrigeerd.

Ik moest zwaar boeten voor mijn onbesuisde sprint naar de overkant van de straat, want de volgende dag moest ik met een groot wit verband om mijn knie het podium op. (In die tijd droegen jongens zelfs ’s avonds of op feestdagen een kniebroek – als ik een lange broek had gedragen, zou ik een ondermaatse volwassene hebben geleken.) Het concert vond plaats in de luisterrijke ‘Vigadó’, een vermaarde bal- en concertzaal aan de oever van de Donau. Toen ik op het podium verscheen, werd ik verwelkomd door uitroepen van verwondering onder het publiek – niet vanwege mijn verbonden knie, maar omdat er niet bekend was gemaakt dat de solist pas negen jaar oud zou zijn. Ik had de afgelopen twee jaar al in particuliere salons en min of meer besloten literaire of artistieke clubs gespeeld, maar dit was mijn officiële debuut op een concertpodium en ik had er maandenlang reikhalzend naar uitgekeken.

Toch was mijn opgetogenheid op die bijzondere dag in mijn leven voor een deel te danken aan iets heel anders. Namelijk het vooruitzicht op een traktatie waar ik dol op was, maar zelden kreeg: gekonfijte tropische vruchten, verpakt in een grote en kleurrijke blikken trommel. Met een zo’n trommel kon ik een paar weken vooruit, schatte ik, en dan volgde er een nieuw concert en misschien ook een nieuwe trommel. Bij mijn eerdere optredens had ik allerlei soorten gewone snoepjes gekregen, en zelfs een paar lauwerkransen met gekleurde linten waarop mijn naam was aangebracht, mét de datum van het optreden. Voor dergelijke beloningen had ik minder belangstelling.

Ik wist wie me waarschijnlijk deze begeerde versnaperingen zou komen brengen en het baarde me zorgen dat ik haar voor het concert niet achter het podium kon ontdekken. (Zoals ik later zal toelichten, speelde de dame in kwestie een bijzondere rol in mijn loopbaan als musicus.) Nadat ik plichtmatig alle waarschuwingen-op-het-laatste-nippertje had aangehoord – over goed kijken naar de dirigent, wachten op zijn teken voordat ik begon, en vooral stilzitten terwijl het orkest speelde zonder de pianosolo – liep ik eindelijk het podium op, boog bij wijze van bedankje voor het aanvankelijk aarzelende en daarna verrassend langdurige en vrolijke applaus en begon aan mijn stuk: Mozarts *Pianoconcert in A majeur*. Alles ging goed, tot halverwege het eerste deel, waarin het openingsthema terugkeert en moduleert naar een andere toonaard. Net toen ik voor de tweede maal aan dit thema begon, zag ik vanuit mijn ooghoeken rechts van het publiek een beweging. Het was een dame die plaatsnam op de eerste rij. Was zij de langverbeide schenkster van gekonfijte vruchten?

Een tweede blik bevestigde dat zij het inderdaad was. Mijn hart maakte een spronge-

tje en mijn stemming steeg aanzienlijk. Helaas leidde haar verschijning mij ook af. Ik vergat dat we het hoofdthema niet voor de eerste, maar voor de tweede keer speelden, zodat ik – in plaats van verder te spelen in de tonicasleutel – in de dominant bleef spelen. Ik ging mijn gang en het orkest ging zijn gang, zodat er een verontrustende disharmonie ontstond. De dirigent moet hebben gedacht dat ik de weg kwijt was, zodat hij zijn dikke orkestpartituur opnam en zich naar mijn toeboog om die mij te laten zien. Ik negeerde hem – ik kon niet eens goed bladmuziek voor piano lezen, laat staan een complexe orkestpartituur. Hoe dan ook, ik hoefde de partituur niet te zien, want ik wist wat er fout was gegaan en hoe het moest worden gecorrigeerd. Ik moduleerde dadelijk naar de juiste toonaard en we speelden verder. Niemand had iets gemerkt, behalve dan dat de dirigent zijn partituur had opgetild en meteen weer had teruggelegd. Ik haalde diep adem: dat had weinig gescheeld! Ik besloot weer 'me in te leven in de muziek', zoals mijn moeder het graag noemde en daar te blijven.

Alles ging goed. Na afloop kregen we een staande ovatie en werd ik veelvuldig omhelsd en werden er veel handen geschud – eerst op het podium met de dirigent en de orkestleden op de voorste rij, en daarna achter het podium met vrienden en veel mensen die mij kwamen feliciteren. Ook de dame van de voorste rij verscheen en inderdaad, ze had die blikken trommel in haar hand. Ze omhelsde mij en gaf me de trommel. Ik kon nauwelijks wachten totdat zij en alle anderen waren vertrokken, zodat ik de trommel kon openen. En ja, de inhoud bestond uit gekonfijte vruchten! Laat me nu even uitleggen wat ik bedoelde met 'me weer in de muziek inleven'. Mijn moeder was mijn eerste pianodocent. Ze zou graag zelf concertpianiste zijn geworden, maar omdat haar ouders geen waardering hadden voor haar ambitie, was ze te laat met haar studie begonnen; op je dertiende ontwikkel je niet meer de fysieke *Fingerfertigkeit* die van een professionele concertmusicus mag worden verwacht. Toen eindelijk de zoon werd geboren waarop ze had gehoopt, besloot ze dat ze met hem niet dezelfde fout zou maken.

Dus begon ze mij les te geven toen ik vier was, maar ik was geen willige leerling; later heeft zij mij verteld dat ik altijd alles beter meende te weten. Op mijn vijfde was ik meer geneigd naar haar te luisteren en al gauw ontwikkelde ik een aardig repertoire. Naar de partituur kijken deed ik niet – in feite heb ik pas jaren later muziek leren lezen, en zelfs toen deed ik het met tegenzin. Ik luisterde alleen hoe mams een stuk speelde, en dan speelde ik het na. Dit was niet leren van moeder, maar 'me inleven in de muziek'. De muziek speelde zichzelf.

Als ik eenmaal aan een stuk van een grote componist was begonnen, speelde ik het spontaan verder uit – voor mij was het alsof de muziek niet anders kon zijn dan exact zo. Ik speelde de partituur niet, noch raakte ik de toetsen in de volgorde die door de componist was voorgeschreven. Ik verkeerde in een andere wereld waarin alles zo moest zijn zoals het was en waarin alles even logisch in elkaar stak. Dit was wat moeder

en ik in het Hongaars ‘*bele élni magamat a zenébe*’ noemden, ‘mezelf inleven in de muziek’. Ik was acht toen mijn vader op een dag thuiskwam met een nieuw soort grammofoon, met een superlichte pick-uparm met een flinterdunne naald van chroomstaal. Deze kraste lang niet zo erg als de fonograaf die we eerst hadden en ik luisterde uren achtereen naar onze platen. Hoewel we een tamelijk uitgebreide collectie hadden, wisten mijn ouders dat ze mij altijd een groot plezier deden als ze mij een nieuwe grammofoonplaat gaven. Dus kreeg ik met de Kerst en op iedere verjaardag, of zelfs op mijn naamdag, een of meer grammofoonplaten, zodat mijn eigen verzameling sprongsgewijze groeide.

Op mijn tiende verjaardag kwam mijn vader thuis met Wilhelm Backhaus’ opname van Beethovens beroemde *Sonate nr. 23 in f mineur*, bijgenaamd de *Appassionata*. (Beethoven zelf beschouwde deze sonate als zijn meest onstuimige pianowerk, althans, tot na het ontstaan van de zogeheten *Hammerklaviersonate*. Die werd gecomponeerd in het jaar dat Beethoven in het reine kwam met zijn doofheid en dat werk weerspiegelt de turbulente emoties die hij gedurende die periode had ervaren.) Ik wilde de *Appassionata* dolgraag spelen, maar mams zei dat dát nog te hoog gegrepen was, het was een stuk voor volwassenen. Ik was het absoluut niet met haar eens. Ik zei mams dat ik nu tien was, zodat mijn leeftijd met twee cijfers werd geschreven. Vanaf nu zou dat tot mijn negenennegentigste jaar zo blijven. Alle grote pianisten hadden twee cijfers, daar was ik vrijwel zeker van. Dus kon ik nu alles spelen wat zij speelden. Ik was sterk onder de indruk van mijn eerbiedwaardige leeftijd.

Mams leverde geen commentaar op mijn redenering, maar uiteindelijk stemde ze erin toe mij de *Appassionata* te leren. Binnen een paar dagen had ik het majestueuze eerste deel onder de knie – en dat bracht me tot ver voorbij alle andere stukken die ik al had gespeeld, in een land vol onbekende wonderen. Ik vond het verrukkelijk dit werk te spelen, en ik speelde het steeds opnieuw. Mams hoorde het aan en besloot dat een *second opinion* geen kwaad kon.

Ze nam mij mee naar professor Arnold Székely, een beroemd pianodocent aan de Nationale Franz Liszt Muziekacademie. Professor Székely was inmiddels achter in de zeventig en gepensioneerd, maar hij was altijd bereid zijn mening te geven. Hij stemde erin toe naar mij te luisteren. Hij woonde op de bovenste etage van een statig oud gebouw dat uitzag over de Donau, aan de Pest-zijde van de stad. Toen we de marmeren trap hadden beklommen, werden we verwelkomd door zijn huishoudster, een oudere vrouw die een smetteloos wit schort droeg. Ze zei dat de professor ons verwachtte; we konden meteen naar binnen. De kamer was groot en zonnig, met een adembenemend uitzicht over de historische gebouwen aan de overzijde van de rivier – de Boeda-kant van de stad. Tijd om van het uitzicht te genieten was er niet, want de professor kwam meteen ter zake.

‘Welkom. En wat wilde je me voorspelen?’

Mams antwoordde voor mij, een tikje beschaamd. 'We hebben gewerkt aan verscheidene Mozartsonates en zelfs Beethovens *Eerste Pianonconcert*, allemaal stukken met mooie, eenvoudige melodieën', zei ze. 'Ervin vindt ze allemaal mooi, maar nu heeft hij Wilhelm Backhaus de *Appassionata* op zijn nieuwe grammofoonplaat horen spelen en hij was er direct wég van. Ik heb hem gezegd dat hij er nog niet aan toe is, en dat hij eerst volwassen moet worden voordat hij dat werk echt kan doorgronden, maar hij weigert naar me te luisteren. Hij heeft het eerste deel uit het hoofd geleerd en speelt het iedere dag, zodra hij naar de piano kan.'

Professor Székely trok zijn wenkbrauwen op, maar hij zei niets – hij wees alleen naar zijn beide vleugels. Hij had twee schitterende vleugels naast elkaar staan. Alleen al ernaar kijken gaf me het gevoel in een fabelachtige speelgoedwinkel te zijn. Ik probeerde ze allebei uit en koos toen voor de Blüthner – een instrument met een betoverend rijk geluid. Toen ik erop speelde, had ik niet het gevoel op een instrument te spelen: voor mij was het alsof ik met een vriendje speelde. Ik begon aan het eerste deel en vergat al gauw professor Székely, mijn moeder en al het overige om mij heen. Ik verkeerde in de wonderbaarlijke wereld van de *Appassionata*.

Toen ik was uitgespeeld, keek mams professor Székely vragend aan. De bejaarde pianodocent stond op, gooide zijn armen in de lucht en riep: *Egyszerűen zseni?* – 'Gewoonweg geniaal!' Mams knikte. Er werd verder niets gezegd en we gingen naar huis. Die uitspraak bleef hangen. Niet alleen bij mijn moeder en de rest van het gezin, maar ook bij mij: het werd een familielegende. Steeds als ik overwoog om iets te ondernemen dat op het eerste gezicht onwaarschijnlijk leek, zo niet volstrekt onmogelijk, zei ik (bij mezelf): 'Misschien is het gewoonweg geniaal!' En dan probeerde ik het.

Later ben ik naar Wilhelm Backhaus gegaan, die zonder het te weten de oorzaak van mijn vurige liefde voor de *Appassionata* was geweest. Dat gebeurde in de zomer van 1953, elf jaar na mijn ontmoeting met professor Székely. De grote pianist woonde al sinds 1930 in Lugano, in het zuiden van Zwitserland, en hij was toen negenenzestig. Ik was toen eenentwintig en een internationaal erkend pianovirtuoos. Ik had een kleine flat in Lugano, een appartementje dat ik mijn 'thuis' kon noemen als ik rondreisde door Europa. Het was in een wijk van Lugano die 'Paradiso' wordt genoemd – destijds een rustige voorstad en nu een modieus vakanticoord met tientallen luxe hotels. Backhaus bewoonde een appartement in een oud huis aan het water, met een schitterend uitzicht op het Meer van Lugano, met Monte San Salvatore aan de rechterkant, en de Monte Bre links, met de besneeuwde toppen van de Alpen in de verte. We pratten over vroeger: hij keek terug op zijn muzikale loopbaan van meer dan vijftig jaar (hij had op zijn zestiende zijn eerste concert gegeven) terwijl die van mij al twaalf jaar had geduurd, waarvan de laatste zes als een soort wervelwind in Amerikaanse stijl. Backhaus hoorde mijn relaas hoofdschuddend aan.

Gewoonweg geniaal!

SONATE

Dem Grafen Franz von Brunswick gewidmet
Komponiert 1804/05

Opus 57

23. *Allegro assai*

[una corda] *pp*

51 23 5 3

5 15 4 4

51 (1) 35 (1) 23 5 3

5 15 4 4

10 32 5 3 3 1 4 4 *a tempo*

[mf] *pp* *poco ritard.* *f*

14 5 2

17 51 5 3 3 2 1 3 5 3 2 1 3 5 3 2 1 3

21 53 2 5 3 23 5 4 5 3 2 1 3 2 1

p *p*

Beethoven: *Appassionata*

'In mijn tijd', zei hij, 'kwamen we een datum voor een concert overeen, en dan concentreerde ik gedurende de weken die eraan voorafgingen al mijn gevoelens en energie op de voorbereiding ervan. Na zo'n concert nam ik de tijd om uit te rusten en mij op het volgende concert voor te bereiden. Tegenwoordig geven ze, zoals jij het nu zelf ervaart, eenvoudigweg het ene concert na het andere, alsof ze aan de lopende band staan.' Hij laste een pauze in, en voegde eraan toe: 'Dat heb ik nooit gedaan, en ik zal het ook nooit doen.'

Backhaus heeft zich daar altijd aan gehouden. Hij gaf slechts enkele concerten per jaar, maar hij heeft wel veel opnamen gemaakt. Tegen het eind van zijn leven had hij bijna alle pianowerken van Beethoven op de plaat gezet.

Na de thee raapte ik mijn moed bij elkaar en vertelde hem van mijn belevens met zijn opname van de *Appassionata*. Ik had er een allesbehalve bescheiden bedoeling mee. 'Uw opname heeft zo'n grote indruk op mij gemaakt', zei ik tegen deze wereldberoemde kunstenaar, 'dat het mijn leven heeft veranderd. Ik zal het nooit vergeten.' Daarna kwam ik met mijn gewaagde verzoek. 'Wilt u hem voor mij spelen? Alleen het eerste deel?'

Backhaus deed het – en dat was een uitvoering die ik nooit meer heb vergeten.

2

Overleven in Boedapest

Het altijd op roze papier afgedrukte weekblad *Ludas Matyi* ('Mattie de ganzenhoeder') kwam uit met een enorme, maar vreemde kop die het grootste deel van de voorpagina in beslag nam: Hou je vast, Mattie, hier komt de bocht! Ik begon te bladeren om te zien wat ermee werd bedoeld, maar kon nergens een aanwijzing vinden. Ik las dit populaire weekblad altijd zodra het in de kiosken lag. Het was gericht op kinderen en tieners en stond bol van grappige verhalen en cartoons. Ik liet de vreemde kop aan mijn ouders zien om hun te vragen wat het betekende, maar ze zeiden niets. Ze keken elkaar alleen maar aan en trokken zich toen terug in de andere kamer. Daar overlegden ze een poosje op gedempte toon met elkaar, tot mams terugkwam en zei dat paps een tijdje naar het platteland moest. Ik hoefde me geen zorgen te maken; hij zou gauw genoeg terugkomen.

Het was maart 1944. In het holst van de nacht werd er op de deur gebonkt. Ik schrok wakker uit mijn diepe slaap en zag grote kerels met zware laarzen die met de lichtbundel van een staaflantaarn de kamer aftastten en mij toen recht in de ogen schenen. Ze waren op zoek naar mijn vader en keken zelfs onder mijn bed. Mams zei dat hij naar het platteland was en dat ze niet wist wanneer hij terug zou zijn. Eindelijk gingen ze weg. De volgende ochtend had ik het gevoel het allemaal te hebben gedroomd, maar het was echt gebeurd.

De Tweede Wereldoorlog verkeerde al in de eindfase. Het Russische Rode Leger naderde in het oosten de Hongaarse grens en het Duitse Opperbevel had besloten dat het tijd werd om het land vanuit het westen binnen te trekken om de opmars van de sovjets te stuiten. In de nacht van 20 op 21 maart 1944 denderde een colonne tanks en trucks vol soldaten de grens tussen Oostenrijk en Hongarije over. Tegen de ochtend hadden ze de hoofdstad bereikt. Bij het krieken van de dag omsingelden Duitse stormtroepen de residentie van de eerste minister en drongen Gestapo-agenten zijn vertrekken binnen. Inmiddels had de premier, Miklos Kallay, al de benen genomen naar de Turkse ambassade, waar hem asiel werd verleend.

Tegelijkertijd verspreidden de Duitse soldaten onder bevel van de Gestapo zich door de stad, op zoek naar verzetsstrijders. Ze hadden een lijst met namen, doorgegeven

door verraders. Vader stond ook op die lijst. Net als Kalley en vele anderen was hij weggegaan, nadat het plaatselijke verzet hen op het nippertje had gewaarschuwd. Het weekblad *Ludas Matyi* was een van hun communicatiekanalen. (Mattie was een bekende folklorefiguur: een guitige maar ondeugende boerenzoon die de ganzen van de boerderij moest hoeden. Hij haalde altijd schelmenstreken uit en speelde een rol in talloze volksverhalen.) Mijn vader stond op de zwarte lijst van de nazi's. Hij had een paar joodse voorouders in de familie en ook had hij linkse neigingen die hij niet onder stoelen of banken stak. Hij slaagde erin de eerste *razzia's* door te komen en keerde uiteindelijk voorzichtig terug naar huis, ook in het holst van de nacht.

In de dagen daarna werd mijn ordelijke, zonnige bestaan op zijn kop gezet. Tot op dat moment had ik een gelukkige jeugd gehad. We woonden in een groot huis met veel appartementen, verdeeld over vier etages. Wij bewoonden de bovenste etage, en aangezien het huis aan de overkant van de straat maar drie etages had, konden we over het dak ervan de hemel erboven zien, en het gemeentelijke park ernaast. Mijn ouders en ik bewoonden dus een ruim appartement, terwijl mijn grootouders het al even ruime appartement onder ons bewoonden. Mijn oom en tante woonden in een tweede appartement op dezelfde etage. Onze schoenenfabriek bevond zich op de begane grond en de ingang daarvan lag recht beneden ons.

Het pand was eigendom van een vakbond die banden had met de Sociaal-Democratische Partij, en het werd grotendeels bewoond door families uit de middenklasse met tamelijk linkse sympathieën. Onze familie had veel vrienden en veel van die vrienden hadden ook kinderen, zodat we een kleine maar hechte gemeenschap vormden. Het ontbrak me nooit aan gezelschap en ik herinner me niet dat ik me ooit heb verveeld. De dagelijkse gang van zaken was eenvoudig genoeg en leek een onveranderlijke natuurwet. Het begon met een ontbijt van allerlei soorten brood met warme chocolademelk; dit ontbijt werd mij gebracht door onze hulp, een van de talloze plattelandsvrouwen die naar de stad kwamen in de hoop als huishoudelijke hulp werk te vinden. Alle appartementen hadden speciaal daarvoor een extra kamer. Vanaf mijn vierde jaar zat ik iedere ochtend een uur of twee naast mams achter de piano, en toen ik vijf was wandelde ik daarna naar school (zowel de lagere school als de middelbare school bevond zich binnen loopafstand van ons huis). In het begin was ik doodsbang als ik alleen op school werd achtergelaten, hoewel de vrouw met grijze vlekjes in haar oog bij wie ik in de klas zat heel aardig en begrijpend was. (De eerste dag was ze genoodzaakt mij een uur lang te parkeren op het zonnige dakterras van de school om op te drogen – althans, mijn korte broek.) Ik kreeg echter al gauw vriendjes onder mijn klasgenoten en werd door zowel andere ouders als leraren met welgevallen bekeken, als de jongen die zo goed piano speelde tijdens het kerst- of het paasfeest van de school.

De middagen bracht ik door in het stadspark van Boedapest (het vermaarde *Városliget*), waar ik 'rondscheurde' met mijn speelgoedautootjes en brandweerauto. Later

sloot ik me aan bij de voetbalgroepjes die in lente en zomer spontaan ontstonden.

's Winters ging ik naar de open ijshockeybaan van de stad en sloot me aan bij het ijshockeyteam. De belangrijkste gebeurtenissen in mijn leven deden zich voor toen ik een echte leren voetbal cadeau kreeg, een op mijn formaat aangepaste ijshockeystick die er professioneel uitzag, en een kleine, maar mooie fiets met veel verchromde delen.

's Zomers gingen we naar het Balatonmeer, Hongarije's 'binnenzee'. In het begin woonden we in ons eigen huis daar, maar vader verkocht het en kocht er een auto voor terug – in die tijd kostte een auto bijna evenveel als een huis. (Deze keer wedde hij echter op het verkeerde paard: hij had gedacht dat de nazi's vroeg of laat het huis zouden confisqueren, maar dat we de auto wel konden verbergen. In werkelijkheid vonden ze de auto meteen, terwijl we na de oorlog het eigendomsrecht op het huis hadden kunnen terugkrijgen.)

Deze heerlijke vakanties duurden drie maanden en werden hoofdzakelijk doorgebracht aan het strand, in het water of op de fiets. Toch vond ik het ook heerlijk als we weer naar huis gingen: ik weet nog hoe ik op de eerste ochtend na onze thuiskomst het geluid van de trambel hoorde en dacht: *Ha, straks zie ik mijn vrienden terug en begint er weer een nieuw schooljaar.*

Mijn ouders waren dol op mij – mams vertelde me later dat zij en paps vaak hand in hand wandelden en dan de handjes van de kleine Ervin tussen hen in hielden, hoewel het nog maanden zou duren voordat de kleine Ervin op dit ondermaanse zou arriveren. Ze hadden er geen moment aan getwijfeld dat het een zoon zou zijn en dat ze hem Ervin zouden noemen, niet omdat iemand in de familie zo heette, maar juist omdat er in onze familie niemand was die zo heette. Niet dat ze zo tegen familietradities waren: ze wilden mij alleen een bijzondere naam geven.

Ik herinner me weinig van mijn grootvader, die overleed aan een hartinfarct toen ik vier was. Ik herinner me alleen een vriendelijke meneer met wit haar en een grote witte snor die mij altijd een handvol snoep gaf, ook al mopperde mams erover en verbood ze mij er meer dan twee tegelijk van te nemen. Hij was de oprichter van de damesschoenenfabriek *Graziosa* op de begane grond, waarvan hij tot aan zijn dood directeur bleef. De fabriek was een soort wonderland voor mij, met snorrende en snel hamerende machines en vol mensen die voortdurend druk in de weer waren. De eindproducten werden uitgesteld in een glazen vitrine bij de ingang: fraaie damesschoenen, gemaakt van glanzend leer. Een van mijn favoriete bezigheden tijdens wandelingen door de stad, was het opsporen van schoenwinkels om te zien of 'onze' schoenen in hun etalages stonden.

Een vast onderdeel van mijn leven waren de wandelingen met oom Pippa (*Pippa bácsi*) door het stadspark. Mijn oom heette eigenlijk Pista (uitspr. *Pisjta*), een verkleinwoord van Stephan. Toen ik als klein kind leerde praten, sprak ik het echter uit als 'Pippa', en

dat beviel hem zo goed dat hij zich voortaan zo liet noemen. We volgden de smalle, kleinere paden door het park en oom Pippa vertelde mij dan van de vele wonderen in de natuur, en ook van het bijzondere wonder dat wij als mensen waren geboren. (Pas later zou ik ontdekken dat filosofie zijn grootste passie was.) Hij zei dat hij nooit zou kunnen begrijpen hoe mensen door het leven konden gaan zonder het wonder van hun eigen bestaan te begrijpen en op zoek te gaan naar hun ware levensmissie.

Na het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog – ik was toen zeven – leverde oom Pippa geregeld commentaar op de treurige fouten van mensen of zelfs hele samenlevingen, als zij elkaar aanvielen en wilden doden of overheersen, in plaats van in harmonie met elkaar te leren leven. Hij kon niet begrijpen, zei hij, hoe een volk dat zulke grote denkers en schrijvers had voortgebracht als Goethe, Nietzsche, Schiller en Schopenhauer ook een clown had voortgebracht die vervuld was van haat en alleen maar uit was op het zaaien van disharmonie en dood en verderf.

Dit was het ordelijke bestaan dat door de inval van de nazi-horden in Hongarije werd ontworpen. Oom Pippa had het zien aankomen, maar mijn ouders wilden niet dat ik me voortijdig zorgen ging maken. Zo kwam het dat ik nooit heb geweten dat wij een bijzondere reden hadden om de nazi's te vrezen: wij hadden wat joods bloed in de familie. Mams werd heel erg boos toen ik de antisemitische leuzen herhaalde die ik steeds vaker op de radio hoorde en ook dagelijks op school van de daken werden geschreeuwd.

Op een dag greep de gymnastiekleraar, die een fanatiek antisemiet was en lid van de Hongaarse nazi-partij, mij in de gymzaal bij mijn nek en snauwde me toe dat ik daar weg moest blijven: ik had het recht niet daar te zijn. Huilend ging ik naar huis. Mams vertelde me toen hoe de vork in de steel zat en zei dat ik er voortaan op moest rekenen dat ze mij anders zouden behandelen, in elk geval voorlopig. Dat maakte dat ik alleen nog maar meer huilde: ik was opgevoed als protestant en had een calvinistische lagere school bezocht die door het Nederlandse Koningin Julianafonds was gefinancierd. Inmiddels bezocht ik de lutherse middelbare school met alumni als John von Neumann, Eugene Wigner, Béla Bartók en andere wereldberoemde Hongaren. Toen ik echter van mijn ouders hoorde dat velen van hen dezelfde behandeling zouden hebben gekregen als ik nu, vond ik het wat minder erg.

Al de volgende dag kwam er een verordening die in alle kranten stond en elk halfuur via de radio werd voorgelezen: iedereen die niet voor de volle honderd procent arisch was, moest worden beschouwd als een tweederangs burger met sterk beperkte rechten. Iedereen bij wie er in de vorige drie generaties joods bloed voorkwam, moest voortaan een grote gele ster op zijn borst dragen: de zespuntige davidsster.

Mijn moeder en grootmoeder maakten diverse gele sterren van glanzende gele zijde en naaiden die op mijn overhemden en jasjes. Ik vond ze heel mooi: het leek een soort onderscheiding ze te dragen. Mams maakte zich zorgen over wat me op school

te wachten stond, maar ze had zich onnodig zorgen gemaakt: tot ieders grote verrassing en mijn nauwelijks verholten vreugde bleken de beste leerlingen van mijn klas – en zelfs het merendeel van mijn vrienden – een ster op de borst te dragen toen ze op school kwamen. We bekeken elkaar met nieuw respect en een nieuw gevoel van saamhorigheid.

Toen kwam de periode dat de nazi's van tijd tot tijd razzia's hielden en mensen met een ster samendreven in een verlaten steenfabriek, in afwachting van hun deportatie naar concentratiekamp Auschwitz. We kregen bevel om naar daartoe aangewezen huizen te verhuizen. Paps kreeg het voor elkaar een huis te vinden in een van de betere straten. We paktten onze biezen en verhuisden naar een prima woning in de Abonyistraat, niet ver van ons vroegere huis. Het pand telde drie etages met maar drie comfortabele appartementen per etage en had een grote tuin.

Algauw raakte het pand overvol vanwege de vele mensen die uit andere delen van de stad gedwongen waren hierheen te verhuizen. In iedere kamer huisde een compleet gezin, en zelfs in de gangen. Het waren echter rustige, intelligente mensen met veel besef van solidariteit tegenover een gemeenschappelijke vijand. Ik kan me niet herinneren ooit getuige te zijn geweest van een ruzie of conflict, ondanks de beperkte ruimte. Ik kon me prima vermaken met een stuk of twintig andere jongeren. De meesten waren van mijn leeftijd of iets ouder. We speelden voetbal in de tuin, vertelden elkaar verhalen en herhaalden met gedempte stem de geruchten die in de stad rondgingen. Het was een enerverende en zelfs tamelijk leuke tijd voor mij.

Ook voerden we een toneelstuk op. De oudere kinderen bouwden een podium in de hal en we brachten alle stoelen die we maar konden vinden naar beneden. Iedereen kreeg een uitnodiging en iedereen kwam. Het stuk was een komedie van een beroemde Hongaarse toneelschrijver en speelde in een kasteel. Het begon met de butler, die met een bezem het podium opkwam en aankondigde dat de gasten, een graaf en zijn gravin, in aantocht waren. Ik was de butler. Ik had maar een paar regels in het begin van de eerste acte, en daarna had ik alleen nog een korte opkomst om aan te kondigen dat het diner was opgediend, maar ik leerde mijn tekst gewetensvol. Het was opwindend mee te doen aan een echt toneelstuk.

Op een dag – ik had net heerlijk in de tuin gevoetbald – moest ik dringend naar het toilet en repte me de trap op. Wij deelden het appartement en de ene badkamer met vijf gezinnen en iedereen werd geacht aan te kloppen alvorens naar binnen te gaan. Ik had echter grote haast en verkeerde nog in een jubelstemming omdat ik de winnende goal had gescoord, zodat ik pardoes naar binnen stormde. Daar, midden in de badkamer, stond Nikki, een opmerkelijk knap meisje van zestien voor de spiegel shampoo in haar lange haar te masseren. Ze droeg niets. Ik mompelde een verontschuldiging en dacht dat Nikki me wel verwijten zou maken en het misschien zelfs zou verklikken

aan mijn ouders, maar de volgende keer dat ik haar zag zei ze niets; ze glimlachte alleen naar mij, alsof we nu een geheim deelden. Ik lachte terug.

Daarna kwam Nikki geregeld naar de kamer waarin ik piano studeerde – in het appartement naast het onze stond een kleine vleugel die ze mij 's morgens lieten gebruiken – en ging dan met gesloten ogen op de grond zitten luisteren. Hoewel ik meestal afstand bewaarde ten opzichte van meisjes, vond ik het niet erg dat zij er was. Met Nikki in de kamer kon ik mij gemakkelijker 'inleven in de muziek' die ik speelde.

's Avonds, voordat ik in slaap viel, droomde ik ervan om met Nikki samen de hele wereld te bereizen en ongelooflijk rijk en beroemd te worden. Het was een aangename fantasie en het kostte me weinig moeite om daarna heerlijk te slapen.

Dit leuke leven eindigde in september, toen Duitse soldaten, met Hongaarse nazicollaborateurs als gidsen, razzia's gingen houden in de huizen in onze straat die waren toegewezen aan mensen met de davidsster. Ze joegen alle mensen die deze huizen bewoonden in een legertruck en brachten ze naar de verlaten steenfabriek. Hier moesten ze wachten op de uit veewagons bestaande treinen die hen naar Auschwitz brachten. Mijn ouders moesten de mogelijkheid – of eigenlijk de grote waarschijnlijkheid – onder ogen zien dat wij onder deze omstandigheden niet zouden kunnen overleven. Ze waren echter vastbesloten ervoor te zorgen dat ik dat wel zou doen, zelfs als dat voor hen onmogelijk was.

Mijn vader had een plan. Hij kende een jong echtpaar dat buiten de stad woonde, in Visegrád. Dit is een historische stad aan de beroemde Donauknie ten noorden van de stad – een pittoreske locatie, waar de rivier van richting verandert en naar het zuiden gaat stromen, richting Boedapest. Dit echtpaar was wars van politiek en was niet van joodse komaf, zodat zij door de nazi's met rust werden gelaten. Bovendien was Visegrád niet van strategisch belang en was de kans klein dat het stadje zou worden gebombardeerd of dat er zwaar zou worden gevochten. Paps bood het paar een grote som geld als ze bereid waren mij als hun zoon te adopteren, ook al konden zij dat niet voor de wet doen. Ze gingen akkoord en we verlieten snel het huis in de Abonyistraat om hen te ontmoeten. De ontmoeting had plaats in een onverdacht huis, het appartement van een ouder echtpaar in de stad dat niet blootstond aan vervolging. Daar ging het geld in andere handen over, net als ikzelf. Het jonge paar nam mij bij de hand en we namen de trein naar Visegrád.

Hierop volgden de afschuwelijkste dagen van mijn leven – ik ril nog als ik eraan terugdenk. Het huis was aangenaam, met een open achtertuin met uitzicht op de Donau. De dochter van het echtpaar, een paar jaar jonger dan ik, was een tikje jaloers op dit nieuwe lid van het gezin, maar daar had ik weinig moeite mee. Ik voelde me echter alleen – afschuwelijk alleen. Bovendien waren er de steeds vaker op elkaar volgende luchtalarmen. Dan loeiden de sirenes in de stad en moesten wij vieren – het echtpaar, hun dochter en ik – snel het huis uit, naar een grote grot in een heuvelhelling boven

de rivier. Deze fungeerde als de dichtstbijzijnde schuilkelder en het was er betrekkelijk veilig. Ik stond vaak in de ingang van de grot naar de hemel te kijken. In het begin hoorde je niets en bleef het luchtruim leeg. Daarna vernam je in de verte een vaag, diep geronk dat steeds luider en luider werd. Uiteindelijk verscheen er dan een hele wolk van glanzende, speelgoedkleine maar sinistere dingen in de lucht die zich langzaam in zuidelijke richting naar Boedapest verplaatsten. Het waren de zware, met propellers uitgeruste bommenwerpers van de geallieerden. Als ze eenmaal richting hoofdstad waren verdwenen, heerste de stilte weer. Wij bleven echter in of nabij de grot, in afwachting van de terugkeer van het hele schouwspel uit tegengestelde richting.

Na pakweg een uur hoorden we dat zware geronk opnieuw, hoewel het minder krachtig klonk dan eerst. Dan zagen we de zilverkleurige vliegtuigen weer verschijnen, maar minder talrijk dan eerst. Als ze dan naar het westen verdwenen, sloegen mijn pleegouders een kruis en liepen we terug naar huis. De dochter ging tevreden in de achtertuin spelen en zelf zat ik dan naar de hemel te staren, me afvragend of mijn ouders nog in leven waren.

Nadat ik dit leven een maand had volgehouden, was ik er niet meer tegen bestand. Ik smeekte het echtpaar mij terug te brengen naar de stad, voor een ontmoeting met mijn ouders. Ik zei dat ik hen hoe dan ook moest spreken, want ik durfde niet te zeggen dat ik er genoeg van had en naar hen terug wilde. Ze lieten zich uiteindelijk vermurwen en we ontmoetten mijn ouders weer in het appartement van het oude echtpaar in de stad. Daar vertelde ik paps en mams dat ik terugkwam. Geen sprake van, zeiden ze: mijn leven liep gevaar. Ik zei, het kan me niet schelen, ik wil bij jullie zijn. Ze keken elkaar even aan en omhelsden me. Hand in hand verlieten we het appartement en keerden terug naar de Abonyistraat. Nooit in mijn leven was ik gelukkiger geweest.

Ik was terug, maar de situatie veranderde niet. Het was nog maar een kwestie van dagen voordat die vervloekte legertruck voor ons huis zou stoppen en ze ons zouden wegbrengen – om nooit meer terug te komen. We moesten daar weg. Mijn ouders vertelden mij van een ander plan en dit keer was ik bereid mee te werken. We brachten een bezoek aan de beroemde pianist, componist en dirigent Ernst von Dohnanyi, die al sinds mijn zevende mijn mentor was. Hij was tevens rector van de Franz Liszt Muziekacademie, chef-dirigent van het Filharmonisch Orkest van Boedapest en directeur van de Opera – een charmante, naïeve man die er plezier in had belangrijke posities te verzamelen. Ze hadden hem de post van minister van Cultuur in de door de nazi's bijeengetrommelde marionettenregering van Imre Szálasi aangeboden, en hij had dat aanbod geaccepteerd zonder erover na te denken.

Mams nam mij mee voor een bezoek aan Dohnanyi. Dat deden we 'incognito', zonder de davidsster, en als ze ons toen hadden gegrepen, zouden we ogenblikkelijk naar

die sinistere steenfabriek zijn afgevoerd. Onopvallend zonder de davidsster rondlopen was echter minder gevaarlijk dan het dragen ervan. Onze gok slaagde. We werden niet aangehouden, en zodra Dohnanyi had gehoord wat er op het spel stond, nam hij de telefoon en belde de Spaanse ambassadeur. Hij verzocht de ambassadeur een verklaring op te stellen waarin stond dat ons gezin deel uitmaakte van de Spaanse diplomatieke missie. Met dat certificaat konden we onze intrek nemen in een van de twee huizen in de stad waarop een plaquette vermeldde: *Onder Spaanse diplomatieke protectie*. De Duitsers respecteerden de immuniteit die deze status met zich meebracht, omdat Spanje een bondgenoot was van nazi-Duitsland en daarom deel uitmaakte van de ‘asmogendheden’. Deze ‘Spaanse huizen’ waren de veiligste van heel Boedapest. We namen afscheid van onze vrienden en slopen onder dekking van de duisternis het huis in de Abonyistraat uit. Dit was een tweeledig gevaar, want niet alleen droegen we de ster niet, maar ook negeerden we de avondklok in de stad – na het invallen van de duisternis mocht niemand op straat zijn. We doken telkens een portiek in bij het eerste teken dat er iemand naderde, maar zo bereikten we onze bestemming. Dit ‘Spaanse huis’ stond in het centrum van de stad en was een modern gebouw van vijf etages in een smalle straat. De vele gezinnen die er al asiël hadden gevonden waren niet echt blij met onze komst, maar niemand beklagde zich – we zaten allemaal in hetzelfde schuitje. Er werd woonruimte voor ons gevonden in de gang op de bovenste etage. De bewoners van de kamers aan die gang moesten altijd door ons heen als ze naar de keuken of de badkamer moesten, maar wij waren er tevreden mee. Hier waren we naar verhouding redelijk veilig. We legden dekens en kussens op de grond en installeerden ons.

Het was december 1944 en tegen die tijd had het Rode Leger de hele stad omsingeld. Er begon een beleg dat drie hele maanden zou duren, waarbij er hevig werd gevochten, van straat tot straat. De stad lag in puin. Behalve de zware bommen die de Amerikaanse en Britse lange-afstandsbommenwerpers lieten vallen, werd de stad nu permanent bestookt door grote aantallen lichtere Russische vliegtuigen die met kleine bommen strooiden, alsof het confetti was.

Ik weet nog hoe ik vaak bovenaan de trap aan de achterkant van het huis stond, waar ik een groot deel van het luchtruim kon overzien. Er gebeurden allerlei dingen tegelijk – het was een immens en almaar voortdurend spektakel. De zware vliegtuigen ronkten oorverdovend als ze in dichte formaties overkwamen, en de lichtere vliegtuigen vlogen kriskras uit alle richtingen over de stad heen. Het luchtafweergeschut braakte hele stromen projectielen uit naar de hemel, alsof er een feestelijk vuurwerk aan de gang was – projectielen die veranderden in hagelwitte rookpaddenstoelen als ze vlakbij de vliegtuigen explodeerden. Zodra de duisternis inviel – en dat gebeurde in december al heel vroeg – tastten zilverkleurige lichtbundels de nachtelijke hemel af. Om de haverklap zag je dan zo’n zilverkleurig insect blikkeren, waarna het prompt

meerdere lichtbundels aantrok. Soms spatte het zilveren insect in stukken uiteen en stortte het neer. Daaronder ontplooidde zich dan een parachute die majestueus naar de grond zweefde.

Het was een fascinerend spektakel waar ik urenlang naar kon kijken. Ik maakte me nauwelijks zorgen over wat voor mij kleine pakketjes leken die naar de grond vielen – mij zouden ze nooit raken. Die pakketjes maakten een fluitend geluid als ze dichterbij kwamen. Ik kreeg de verzekering dat zo'n ding, als ik dat gefluit kon horen, nooit naast mij zou inslaan. Maar als ik er een zag komen die geen gefluit liet horen, moest ik onmiddellijk naar binnen vluchten en plat op de vloer gaan liggen.

Eens stond ik op een late namiddag op mijn uitkijkpost aan de achterkant van het huis toen ik een daverende explosie hoorde. Ik had geen pakketje naar me toe zien komen en had geen enkel geluid gehoord. Het bleek dat het huis aan de overkant van de straat was geraakt door een voltreffer. De bom was het pand binnengedrongen op de hoogste etage, recht tegenover ons appartement. Ik had hem niet zien naderen omdat ik op een overdekte trap stond, omdat het ding geen geluid maakte en omdat het vrijwel recht op mij af was gekomen.

Er werd hysterisch gegild en er ontstond een stormloop toen de mensen hun appartementen ontvluchtten, op weg naar de kelder. Mijn ouders verschenen in de deuropening van ons appartement, slaakten een zucht van opluchting toen ze zagen dat ik ongedeerd was en grepen me bij mijn handen. We sloten ons aan bij de vlucht naar de kelder. Op de overloop beneden ons lag er iets vreemds op de grond en er spoot pulserend bloed uit. Een vrouw stond in de deuropening hard te gillen, met panische ogen van angst en afschuw. Mams riep 'Niet kijken!' en trok me omlaag, de trap af.

Het helse tuig dat aan de overkant was ingeslagen, was een zogeheten 'clusterbom': bij de detonatie van zo'n bom werden duizenden stukjes metaal naar alle richtingen weggeschoten. Elk stukje schroot was even dodelijk als een kogel. De voorgevel van ons huis was doorzeefd met gaten. Alle ruiten die nog heel waren geweest, waren verbrijzeld, en zelfs de achtermuur van ons appartement was bezaaid met gaatjes. De stukjes schroot waren door de kamer geschoten. Dat mijn ouders niet gewond waren geraakt, was een waar wonder.

In de kelder vonden mijn ouders een plekje in de box die bij ons appartement hoorde. Het was een kleine ruimte en omdat het appartement door drie gezinnen werd bewoond, was er voor niemand ruimte om te kunnen liggen. We bleven er drie dagen en nachten. Overdag dwaalde ik rond door de kelder; 's nachts sliep ik bij mijn ouders op schoot.

Ik deelde niet in de angst van de volwassenen, die met het angstzweet in hun handen luisterden naar het geluid van boven ons hoofd stilhoudende legertrucks – want dat kon betekenen dat er Duitse soldaten kwamen om ons eruit te halen, dus voor ons het einde. Ik wist wel dat er nauwelijks iets te eten was, en maar heel weinig drink-

water. Zo nu en dan boden wat mannen aan zich naar buiten te wagen om te zien of er in de buurt iets te krijgen was. Het scheen dat een openbare fontein nog steeds in werking was en volgens de geruchten was er een paar straten verderop nog een moedige bakker die nog altijd brood bakte. Ik kende die bakkerij en bood aan erheen te rennen om een paar broden te halen. Mams was er niet blij mee, maar anderen verwelkomden dit hoopgevend uitstapje en mijn ouders maakten geen bezwaar – we moesten allemaal doen wat we konden.

Ze bonden me op het hart om dicht langs de huizen van de straten te rennen en weg te duiken in iedere deuropening die me bescherming kon bieden. Ik mocht pas naar de overkant rennen nadat ik me ervan had overtuigd dat er geen tanks of soldaten in de buurt waren. Daarna moest ik zo hard mogelijk rennen. Ik hield me aan die instructies en kwam zonder kleerscheuren aan bij de bakker – en terug. Toen ik onze kelder binnenstormde, had ik verscheidene broden onder mijn arm – een echte held. Het was een geweldig avontuur.

Vroeg in de ochtend van de derde dag hoorden we gedaver boven onze hoofden. Er reden tanks door de straat. Waren het Duitse of Russische tanks? Als het Duitsers waren, liep ons leven gevaar, want ons deel van de stad was nog in handen van steeds wanhopiger wordende Duitsers en collaborerende Hongaarse troepen. De plaquette die verkondigde dat ons huis onder Spaanse diplomatieke bescherming stond, zou hen er nu niet meer van weerhouden er binnen te dringen. We zouden, net als de mensen in de voor joden gevorderde huizen, naar de rivier worden afgemarcheerd, om in het water met machinegeweren te worden neergemaaid. Als het echter Russische tanks waren, zouden we gered zijn.

Een paar minuten later hadden we het antwoord. De deur van de kelder vloog open en vijf grijnzende Kozakken sprongen naar binnen. *Drastutje!* ('Goeiendag!') schreeuwden ze. De straat was in Russische handen. Het stond ons vrij om weg te gaan, als we dat wilden.

De moeilijkheid was dat ik voor geen goud nog naar boven durfde, naar ons appartement. De scène op de overloop liet me niet los, net als het geluid van al dat gegil en het beeld van die vreemde vorm op de overloop waaruit bloed pulserend opschoot. Steeds als ik mijn ogen sloot, zag ik het weer voor me. Tot dan toe had ik geleefd in de kinderlijke overtuiging: *dat zal mij niet gebeuren*. Dit geloof was nu vervluchtigd. Het was mij – bijna – toch overkomen.

Mijn ouders zeiden: laten we teruggaan naar ons vroegere appartement. Geweldig idee! We vonden een verlaten handkar op twee wielen, laadden al onze bezittingen erop (veel was het niet) en begonnen aan de thuisreis. Het werd ook een avontuur, maar dan tragisch. De straten lagen bezaaid met dode paarden. De fronttroepen van het Rode Leger waren afkomstig uit verre delen van Mongolië. Ze droegen weliswaar automatische geweren, maar hadden het hele traject te paard of met paard en

wagen afgelegd. Mams trad op als verkenner, bang dat mijn trauma nog zou worden versterkt door al die afschuwelijke aanblikken. Steeds als ze een dode soldaat of een dood paard ontdekte, riep ze me toe: 'Niet naar rechts kijken!' of 'Kijk niet naar links!' terwijl ze me vooruit duwde.

Volgens de geruchten waren de delen van de stad waar we doorheen moesten al in Russische handen, maar dat was niet zo. Soms werd de straat geblokkeerd door tanks; andere keren vonden we stormtroepen tegenover ons die kanonnen op twee wielen meesleurden. Er werd voortdurend door sluipschutters geschoten en vaak moesten we omkeren en een lange omweg maken.

Na verscheidene uren bereikten we eindelijk ons oude huis aan de Arénalaan. Ons vertrouwde huis stond nog overeind, maar de muren waren bezaaid met kogelgaten en de littekens van granaten. De enige bom die het had geraakt, had een groot gat geslagen, maar was niet gedetoneerd. Een blindganger.

We beklommen de trappen naar ons oude appartement op de vierde etage. Het werd nu bewoond door een andere familie, een oudere vrouw met haar getrouwde dochter. Zij waren er ingetrokken toen hun eigen huis verwoest was. Ze waren heel inschikkelijk – iedereen moest water bij de wijn doen, in deze moeilijke tijd. Zij behielden twee van de vier kamers en wij namen de andere twee. Gelukkig was een van die kamers mijn eigen oude kamer, zodat ik me dadelijk weer thuis voelde.

Wij pakten onze spullen uit, maar voordat we gingen slapen stapte mijn vader naar onze nieuwe burens om hen te vragen om een schroevendraaier. Hij zei dat hij hun iets in hun kamer wilde laten zien. Hij liep naar het venster en schroefde in alle rust de koperen plaat los die het mechanisme van de rolluiken in de muur afdekte. Hij stak zijn hand in de opening en trok aan een touw. Aan het touw zat een linnen zak vast, en in de zak zat een dik pak dollarbiljetten. Dit was het appeltje voor de dorst dat mijn vader daar had verborgen, in de hoop dat we ooit nog naar ons oude appartement terug zouden kunnen gaan. De twee vrouwen zagen het met grote ogen aan; ze konden niet geloven wat ze zagen. Ze hadden al die tijd een klein fortuin binnen handbereik gehad, zonder het te weten.

Nu waren we thuis en leefden niet meer in angst voor de vervolgingen van de nazi's, maar ons leven was – net als voor ieder ander – allesbehalve veilig. Vooral niet voor vrouwen. Drie dagen lang hadden de Mongoolse stormtroepen van het Rode Leger carte blanche gekregen om de stad te plunderen. Het waren eenvoudige mensen, met veel liefde voor muziek en een zwak voor kinderen. Ze gaven het voedsel dat ze bij zich hadden graag aan iedere moeder die het voor haar baby vroeg. Ze hadden nog nooit een toilet met stromend water gezien. Een kennis van ons, die wat Russisch kende, vertelde dat een soldaat die hij had ontmoet zich erover had verbaasd dat hij, als hij zich wilde wassen, op zijn knieën moest gaan zitten en dan aan een ketting trekken. En dan, zo had hij gezegd, moest hij zich heel vlug wassen.

Deze stormtroepen van het front hadden twee hartstochten: horloges en vrouwen. Je was het veiligst als je op zijn minst een horloge bij je had als je door zo'n soldaat werd aangesproken; dan grijnsde hij je vriendelijk toe en deed het bij zijn collectie. De meeste stormtroepen hadden horloges om hun hele arm, links en rechts, vaak tot aan hun oksels.

Kinderlijke onschuld speelde geen rol als het om vrouwen ging. De soldaten maakten jacht op leuke vrouwen en werden er goed in ze te vinden, zelfs als ze zich hadden vermomd als een oude heks, oude kleren aan hadden of zich schuilhielden in een kelder. Geen enkele vermomming hielp: ze rukten broeken of rokken zonder plichtplegingen af om te zien wie ze voor zich hadden. Als ze een leuk uitziende jonge vrouw ontdekten, gaven ze een luide schreeuw. De vrouw in kwestie werd meegesleept en dikwijls op een baal stro in een kar gegooid. Vaak kwam het ongelukkige slachtoffer pas de volgende dag of zelfs een paar dagen later terug.

Meneer Grosz, een serieuze, gerespecteerde advocaat, was onze buurman op de vierde etage. Hij en paps zaten 's avonds vaak bij elkaar om te vertellen hoe ze erin waren geslaagd aan de nazi-terreur te ontkomen, of om plannen te maken voor een nieuw leven, vrij van oorlog en vervolging. Zijn vrouw – een buitengewoon levendige en charmante jongedame – was toen nauwelijks in de twintig. Ze danste meer dan dat ze liep en ze had altijd een brede lach om haar mond. Ik was twaalf en op weg naar mijn dertiende verjaardag, maar zij was de eerste vrouw tot wie ik me werkelijk aangetrokken voelde. Ik genoot ervan haar te zien dansen en was graag in haar gezelschap.

Op een avond kwam meneer Grosz in een staat van nerveuze opwindning naar ons toe. Een groep soldaten was begonnen het gebouw naast het onze te plunderen. Dit was slecht nieuws, maar niet onverwacht. Vlug nam paps een ladder en hielp mijn moeder omhoog naar een brede maar grotendeels verborgen plank achter de stortbak van het toilet. Hij dekte haar toe met oude lappen. Meneer Grosz ging met zijn jonge vrouw naar de kelder. Daar vonden ze een hoek waarin ze achter een oude matras en een stapel dekens ineengedoken kon schuilen.

Mams kwam er goed af, maar mevrouw Grosz niet. De soldaten namen niet de moeite achter de stortbak van het toilet te kijken, maar ze wisten wel dat vrouwen zich vaak verscholen in kelders. Ze ontdekten haar en sleepten haar mee. Het was niet moeilijk voor te stellen wat voor grootse vondst dat voor hen moest zijn geweest. Mevrouw Grosz kwam pas twee dagen later terug, midden in de nacht. Ze was volkomen over haar toeren en kon nauwelijks lopen. Op de een of andere manier had ze kans gezien de vier trappen naar hun appartement omhoog te kruipen. Meneer Grosz verzorgde haar de hele nacht en pas tegen de ochtend viel ze eindelijk in slaap. Meneer Grosz zelf sprong uit het raam.

Iedereen in onze kleine familie had het overleefd. Twee dagen na de tragedie van het echtpaar naast ons werd ik wakker van luide stemmen en kreten in de kamer naast

de mijne. Het waren kreten van vreugde en uitroepen van verbazing, geslaakt door mijn ouders, mijn grootmoeder en tante Katalin. Ik deed de deur open en gluurde naar binnen. Ze waren bezig om een onbekende man in een gehavend Duits uniform zonder insignes te kussen en te omhelzen. Hij had een onverzorgde baard en lang haar, en hij droeg soldatenlaarzen. Ik kon me niet indenken wie hij was en waarom iedereen zo verheugd was hem te zien, totdat ik dichterbij kwam en hem in de ogen kon kijken. Het was oom Pippa. Een halfjaar eerder was hij naar een 'werkkamp' gestuurd, gereserveerd voor Hongaarse intellectuelen van gehele of gedeeltelijke joodse komaf die van een twijfelachtig soort loyaliteit aan de nazi-zaak blijk hadden gegeven. Ze hadden hem naar Servië gebracht om daar zij aan zij met de Duitsers tegen de Russen te vechten.

Oom Pippa vertelde ons wat er was gebeurd. Op een dag, toen zijn peloton een tra in een bos overstak, dook een groep gewapende mannen plotseling overal om hen heen op, dreigend met allerlei soorten geweren en pistoolmitrailleurs. Deze wapens hadden slechts één ding met elkaar gemeen: ze waren allemaal gericht op de Duitsers die het peloton commandeerden. De Hongaren konden kiezen: in vrede vertrekken óf zich bij hen aansluiten. Mijn zachtaardige, introverte wijze oom koos ervoor om met hen mee te vechten. Hij deed dat echter op zijn eigen manier: hoewel ze hem een geweer hadden gegeven, weigerde hij op mensen te schieten. Ze gaven hem toen opdracht om de Duitse krijgsgevangenen te bewaken, met de instructie een waarschuwingschot te lossen zodra er zich moeilijkheden voordeden. Hij had zich kunnen vinden in deze taak. Met in de lucht schieten, zei hij, kon hij er zeker van zijn dat hij niemand zou raken. En ook, zo voegde hij er glimlachend aan toe, kon hij er zeker van zijn dat hij nooit zou missen.

Oom Pippa had bijna zes maanden lang deel uitgemaakt van maarschalk Tito's verzetsleger, totdat het Duitse leger volledig uit Joegoslavisch territorium was verdreven. Daarna kreeg hij verlof om naar huis te gaan. Dat deed hij, maar de reis terug naar Boedapest was niet gemakkelijk. Hij had de afstand voor het grootste deel lopend moeten afleggen, hoewel hij af en toe mee had kunnen liften op een ossenwagen of een door paarden getrokken boerenkar. Hij had er bijna drie weken over gedaan. Vooral de laatste etappe, vanuit de periferie van de stad naar ons huis, was extra gevaarlijk geweest doordat er nog steeds een Duitse divisie, ingegraven in de heuvels van Boeda, weerstand bood aan de Russen. Oom Pippa had te voet en onder dekking van de duisternis door hun linies moeten sluipen. Bij het krieken van de dag had hij ons huis eindelijk bereikt.

Nu was de familie weer compleet en begonnen we aan een nieuw leven. Langzamerhand kwam er weer wat orde in de stad. De eerste stap was drastisch: na drie dagen van ongebreideld plunderen herstelde het Rode Leger de orde via de eenvoudige maar effectieve maatregel iedereen dood te schieten die zich niet gedroeg. Een dag

lang lagen de straten bezaaid met lijken, voornamelijk van Mongoolse soldaten, maar soms ook enkele burgers.

Het leven in de stad bleef avontuurlijk. Een Duits bataljon verdedigde de heuvelachtige Boeda-streek rond Boedapest – een stad die was ontstaan toen de historische kettingbrug over de Donau werd gebouwd en Boeda, O-Boeda en Pest werden verenigd. Vanuit hun hoger gelegen terrein beschoot de Duitse zware artillerie Pest – waar de meeste mensen (ook wij) woonden. Dag en nacht vielen de granaten uit het niets op de stad en richtten zware verwoestingen aan. Aangezien ik niet langer de naïeve zekerheid had dat ik zelf nooit kon worden geraakt, had ik regelmatig nachtmerries. Ondanks dit gevaar herstelde het leven in de stad zich in een verbazingwekkend tempo. Er werden provisorische reparaties verricht aan woonverblijven, er gingen weer winkels open en in de grote doorgaande avenues waren weer neonreclames te zien. De burgers van de stad begroetten elkaar met lachende gezichten. Op een dag werd ik wakker van een vertrouwd geluid – het snelle hameren beneden. Onze schoenfabriek op de begane grond kwam weer tot leven.

Iedereen – behalve de voormalige nazi-collaborateurs – was opgewekt; er verbreidde zich een vrolijker stemming door de stad dan ik ooit had meegemaakt en zoals ik later nooit meer zou beleven. Duizenden mensen waren gedeporteerd en nog eens duizenden mensen waren omgekomen, maar voor degenen die het hadden overleefd overheerste pure levensvreugde. De mensen kwamen bij elkaar, wisselden ontsnapingsverhalen uit en vierden feest. Zelf had ik weinig behoefte aan het uitwisselen van verhalen, maar ook voor mij was dit een heerlijke tijd. Ik vond oude vrienden terug en kreeg er nieuwe bij. Ik begon weer piano te studeren en bezocht de Franz Liszt Muziekacademie. Ook die was op wonderbaarlijke wijze gespaard gebleven. Iedere nieuwe ochtend vierde ik op mijn manier door me ‘in te leven in de muziek’ van de grote componisten, van Bach tot Bartók.